

Informationsteknologien og små sprogsamfund

Eiríkur Rögnvaldsson

1. Indledning

I denne artikel vil jeg fokusere på relativt nye medier som CD-ROM og Internettet. Jeg vil hævde at den hurtige vækst i brugen af disse medier kan muligvis være en langt større trussel til små sprogsamfund end vi har tænkt. Grunden er at informationsteknologien vil i fremtiden bygge i en langt større grad end den har gjort på alment sprog. Man skulle måske tro at dette ville være en fordel for sproget, og det bliver det nok, men kun for de sprog som kan bruges på dette område. Jeg er bange for at i det mindste islandsk og færøsk ikke kommer at blive blandt disse.

I løbet af de sidste få år er små sprogsamfunds chancer for at overleve blevet væsentlig formindsket. Dette skyldes hovedsagelig tre faktorer. Den første er tilkomsten af satellit-tv. En anden faktor er tilkomsten af al slags materiale på CD-ROM, fx lege, underholdning, undervisningsmateriale og information. Den tredje faktor er Internettet og World Wide Web. Folk læser nu meget mindre på deres eget sprog og lytter mindre til deres eget sprog end de gjorde før, siden størstedelen af materialet på de tre ovennævnte medier er på et udenlandsk sprog – sædvanligvis engelsk. Den tid som folk bruger til disse medier bliver derfor ikke nyttet til at øve og forstærke deres eget sprog, sprogfølelse og sprogbrug. Dertil kommer at folk er under et meget større pres fra udenlandske sprog end de var før, siden disse medier spreder jo engelsk fra morgen til midnat.

Men der er også andre faktorer som måske er de farligste for de små sprog, selv om det ikke er så iøjefaldende. Det er den indflydelse som dette har på folks ideer om deres eget sprog og

dets position. Mediet og sproget ser ofte ud til at være særlig tæt knyttet; folk føler at det er naturligt og måske uundgåeligt at den slags materiale er på engelsk. Det er godt kendt, i Island i det mindste, at popgrupper ofte digter deres tekster på engelsk, selv om de ikke kender sproget særlig godt. En af årsagene til dette er naturligvis drømmen om verdensberømt, men en anden er også at mange synes at musikken lyder bedre når man synger på engelsk. Man hører ofte at islandsk ikke egner sig for popmusik. Dette er et klart eksempel hvor medium og sprog bliver ét. Der er ingen grund til at tænke at det samme ikke kan hænde i de visuelle medier; og hvad betyder det for sprogets fremtid?

2. Sproget og myndighederne

I de sidste årtier har man gjort et væsentligt stykke arbejde i at oversætte ordforrådet fra adskillige fagområder til islandsk. Men nu er situationen helt anderledes. Det drejer sig ikke længere om at der ikke findes islandske fagord på enkelte områder. Det drejer sig simpelthen om at man ikke længere kan bruge islandsk i adskillige situationer – ikke hellere de hyppige ord som findes i sproget. Det nytter ikke ad ordene findes hvis sproget er ubrugeligt.

Desværre ser det ud til at de islandske myndigheder ikke har helt forstået hvad der står på spil. Det må dog indrømmes at i 1996 udgav regeringen hæftet *Framtíðarsyn ríkisstjórnar Íslands um upplýsingasamfélagið* (Den islandske regerings syn på informationssamfundet). I forord til dette hæfte siger premierminister Davíð Oddsson (s. 3):

De ændringer som nu er begyndt må derfor forstærke islandsk kultur og befolkningens tro på den særstilling og rolle. Det er tilfældigvis sådan at den islandske kulturelle arv består næsten udelukkende af information. Informationsteknologien og telekommunikation vil derfor ikke kun åbne nye muligheder for fremtidens udvikling af islandsk samfund; den vil også være banebrydende hvad angår præ-

sensation og forståelse af de værdier som det islandske folk har skabt gennem århundrederne.¹

Undervisningsministeriet har også udgivet et hæfte samme år: *Í krafti upplýsinga. Tillögur menntamálaráðuneytisins um menntun, menningu og upplýsingatækni* (I oplysningens magt. Undervisningsministeriets forslag angående uddannelse, kultur og informationsteknologi). Der finder man et afsnit som hedder "Islandsk sprog og udgivelse af islandsk kulturelt material i elektronisk form". Der sættes der nogle mål angående islandsk sprog (s. 53):

Mål:

- Forsvare islandsk sprog indenfor informationssamfundet, så sproget kan udvikles i overensstemmelse med islandsk sprogpolitik.
- Al slags islandsk materiale må være tilgængelig på elektronisk form.
- Orddannelse indenfor informationsteknologien må forstærkes.
- Alle de vanligste computerprogrammer skal oversættes til islandsk.²

Dette lyder alt sammen meget godt, men det er ikke nok; det er ikke nok at sætte sig mål, hvis man ikke stræber efter at nå disse

¹ Þær breytingar sem í hönd fara verða því að styrkja íslenska menningu og trú þjóðarinnar á eigin sérstöðu og hlutverk. Svo vill til að íslenskur menningararfur er að langmestu leyti fólgin í upplýsingum. Upplýsinga- og fjarskiptatækni lykur því ekki einungis upp nýjum möguleikum er varða framtíðarþróun íslensks samfélags, heldur mun þessi tækni valda straumhvörfum í kynningu og skilningi á þeim verðmætum sem þjóðin hefur skapað á liðnum öldum.

² Markmið

- Standa vörð um íslenska tungu í upplýsingasamfélaginu og tryggja að tungumálið fái að þróast í samræmi við íslenska málstefnu.
- Hvatt verði til að íslensk tækni verði í auknum mæli á boðstólum á tölvutæku formi.
- Efla þarf nýyrðasmíð sem tengist upplýsingatækni og tölvuvæðingu.
- Stefnt skal að því að íslenska algengustu gerðir hugbúnaðar.

mål. Situationen er faktisk blevet værre i computerindustrien i de sidste år. Operatingsystemer og programmer har ganske vist altid været på engelsk i en stor grad, men det første operatingsystem blev dog oversat til islandsk allerede i 1981. I PC-ernes første år blev nogle tekstbehandlingsprogrammer oversat til islandsk, men de var primitive og blev aldrig alment brugt. Det er alligevel iøjnefaldende at i disse år ser det ud til at have været helt naturligt at kræve ad sådanne programmer var på islandsk. Det første fuldkomne tekstbehandlingsprogram der blev oversat til islandsk var WordPerfect i 1986, og det fik en stor udbredelse. Den største grund for udbredelsen har sandsynligvis været den islandske oversættelse, blandt andet fordi de islandske myndigheder valgte programmet for brug i skoler og institutioner.

Af en eller anden grund fortsatte denne udvikling ikke. Den første Windows-udgave af WordPerfect blev ganske vist oversat til islandsk, men de sidste 5 år i det mindste er nye versioner af programmet ikke blevet oversatte. To af de bedst kendte tekstbehandlingsprogrammer, Word og WordPerfect, sælges nu kun i de originelle engelske udgaver; og Windows er aldrig blevet oversat til islandsk. Macintosh-maskiner har derimod haft et islandsk operationssystem helt fra begyndelsen, men nu sælges der også Macintosh-kloner med engelsk operationssystem. Man hører ofte at det er sært at myndighederne skal have valgt PC-maskiner med Windows. I undervisningsministeriets ovennævnte hæfte sættes vistnok det mål at Windows bliver oversat til islandsk, men det er altså endnu ikke sket.

Man kan måske sige at for nogle år siden gjorde det ikke meget at operationssystemerne var på engelsk; dengang var de relativt simple, med få kommandoer, som mange var desuden forkortelser men ikke uændrede engelske ord. Men system som Windows er en helt anden sag, fordi det indeholder en stor mængde tekst. Desuden er Windows opbygget sådan at dets kommandoer ofte viser sig blandt tekst fra andre Windows-baserede programmer. Hvis disse programmer er på et andet sprog, fx islandsk, får man en sær blandning af sprog.

3. Islandsk i multimedia

I løbet af de sidste år er der blevet udgivet store mængder af all slags underholdning og information på multimedia. Her kan man nævne encyclopædier som Microsoft Encarta, men også materiale som dækker enkelte fagområder. En del af dette er lavet for skoleelever, og det er ofte særlig godt at bruge multimedia for at præsentere og forklare diverse fagområder for børn. Det er muligt at forklare mange ting meget bedre ved samspil af tekst, billede og lyd, end man kunne gøre i en bog. De unge er også vant til sådan en forklaringsmåde fra fjernsynet, og den ligger derfor nær, i stedet for at tage en bog ned fra reolen og slå op i den. Men denne slags materiale er naturligvis meget ofte på engelsk – og vil at blive det. Det er meget dyrt at producere den slags materiale, og derfor er det helt udelukket at det nogen sinde bliver muligt at oversætte det til islandsk, eller producere noget lignende for Islændinge. Det samme kan man sige om WWW. Der kan man finde en enorm masse information of hvadsomhelst, men størstedelen af den information er på engelsk.

Det er naturligvis et og andet man kan gøre. I undervisningsministeriets ovennævnte hæfte står der bl.a. (s. 53):

Med informationsteknologien har vi fået et meget større udvalg af materiale på CD-ROM og Internettet. Islændinge må lægge vægt på at forstærke produktion af islandsk materiale i konkurrencen på dette område ligesom andre områder. Brug af islandsk sprog indenfor informationsteknologien må forstærkes, og man må have adgang til en stor mængde af diverse material på islandsk. Islandske producenter må have lejlighed til at benytte sig af den nye teknologi så de kan producere en tilstrækkelig mængde islandsk materiale i fremtiden.³

³ Með upplýsingatekni hefur framboð á erlendu efni á geisladiskum og á Interneti aukist verulega. Íslendingar verða að leggja áherslu á að styrkja ís-

Det er helt nødvendigt at lægge hovedvægten på at forstærke modersmålet og gøre det muligt for det at overleve, i stedet for at kæmpe ensidigt imod udenlandsk indflydelse. Her har man mange muligheder. Først og fremmest er det naturligvis vigtigt at forøge og forbedre modersmålsundervisningen i skolene, fra børnehave til studentereksamen. Man må ikke bruge alle sine kræfter til at rette enkelte fejl; i stedet for må man øve læsning, skrivning, sprogbrug og sprogforståelse. Nu arbejder man med en ny undervisningsplan for grundskolen og gymnasiet, hvor der netop bliver lagt vægt på disse faktorer.

Det er også meget vigtigt at forøge produktion af islandsk materiale på de områder hvor presset fra udenlandsk materiale er størst. Der bliver ofte omtalt hvor vigtig islandsk filmproduktion er for islandsk sprog og kultur. Derimod har man ikke talt meget om islandsk multimedia i denne sammenhæng. Multimedia materiale på islandsk eksisterer, men i en meget ringe grad, og produktionen af den slags materiale er meget dyr. Men nu arbejdes der på multimedieproduktioner om islandsk sprog for skoleelever. Vi som står bag dette projekt tror at selv om det aldrig bliver muligt at producere på islandsk mere end en en små andel af alt som eksisterer på udenlandsk, så er det vigtigt at lave sådanne programmer for at vise folk at det er muligt, og at det slet ikke er nødvendigt at denne slags materiale kun er på udenlandske sprog.

Det er også nødvendigt at forøge og forstærke oversættelser af forskellig slags materiale. Der eksisterer en nordisk fond som giver bidrag til oversættelser af litteratur fra et nordisk sprog til et andet; men så vidt jeg ved eksisterer der ikke nogen fond som yder bidrag til oversættelser af film, multimedieproduk-

lenska framleiðslu í samkeppni á þessu sviðisem og öðrum. Styrkja þarf notkun íslenskrar tungu í upplýsingatækni og stuðla að nægu framboði efnis þannig að hægt sé að nálgast sem fjölbreyttast efni á íslensku. Framleiðendur hér á landi verða að geta nýtt sér nýja tækni og stuðlað að góðu framboði á íslensku efni á geisladiskum og Interneti á komandi árum. Íslendingar taka til dæmis þátt í norrænu verkefni um bókmenntir sem gefa á út á margmiðlunardiski. Mikilvægt er að skapa góð skilyrði fyrir áframhaldandi starfsemi á þessu sviði og treysta þar með íslenska menningu í alþjóðlegu upplýsingasamfélagi framtíðar.

tioner eller programmer. Det er i og for sig forståeligt at islandske computersælgere ikke har været villige til at koste på oversættelse af store programmer for et så lille marked. Tekstmængden i programmer har mangedoblet i løbet af de sidste få år, og det er et vældig stort stykke arbejde at oversætte fx en ny version af et tekstbehandlingsprogram. Det ville være nødvendigt at forhøje programmets pris for at betale oversættelsen, og det ville forøge faren for at brugerne køber en udenlandsk version af programmet, eller foretager en ulovlig kopiering, som naturligvis vil formindske markedet endnu mere.

Men naturligvis mangler der også gode oversættere. Der findes næsten ikke nogle kurser i oversættelsesteori, fx på Islands Universitet, og hvad der findes handler mest om oversættelse af litteratur, men ikke oversættelse af brugstekster, som er en helt anden sag. For nogle år siden blev der udarbejdet et plan om kurser i oversættelsesteori ved universitetet, men på grund af finansieringsproblemer er denne plan ikke blevet udført.

4. Den store trussel

Desværre frygter jeg at sproget er nu i større fare end det hidtil har været. Islændinge er vistnok kendte for deres purisme, og deres aktivitet i dannelsen af nye ord. Islandsk sprogfolk stræber efter at have islandske ord over enhver ting og ethvert begreb, og der eksisterer forskellige såkaldte ordnævne som har den opgave at danne islandske ord over nye ting og begreber fra diverse fagområder. Disse nævne gør naturligvis et meget vigtigt stykke arbejde, og det er faktisk lykkedes at danne islandske ord som virkelig bliver brugt over mange begreber indenfor nye fagområder. Íslensk málnefnd har fx udgivet ordsamlinger for dataindustrien, flyvning o.fl.

Trods dette mangler der naturligvis endnu islandske ord over stadig flere begreber. Vores omgivelser ændrer sig med stadig større fart, og der bliver stadig opfundet nye redskaber som

snart bliver helt nødvendige for folk. Men jeg tror ikke at islandsk holder op med at være islandsk på grund af nogle udenlandske ord. Så længe sprogets struktur holdes uforændret tror jeg at vi godt kan sige at islandsk sprog er blevet bevaret; og så længe vi kan bruge islandsk i vores vanlige omgivelser tror jeg at sproget vil leve.

Men det er informationsteknologien som er den største trussel ved islandsk sprogs fremtid. Denne trussel er helt ny, men den vokser meget hurtigt, siden udviklingen på dette område sker med en enorm fart. Der eksisterer allerede al slags opslagsværk og databanker enten på CD-ROM eller på Internettet. Brugen af Internettet er vokset meget hurtigt i Island, og en stor del af befolkningen har allerede adgang til det. For mange er Internettet allerede blevet en uundværlig informationskilde.

Informationsteknologiens verden ændrer sig med en stor fart. Sprogets funktion i denne verden bliver større og større. Sådan er det fx i al slags søgning efter information. I stedet for at spørgsmål bliver stillet på en standardiseret måde, med et begrænset ordforråd, bliver kravet snart at man kan stille sine spørgsmål ved hjælp af sit normale sprog, på samme måde som man ville spørge et andet menneske. Det er helt klart at dette vil gøre det meget lettere for folk at finde frem til information i databanker, siden det ikke er længere nødvendigt at lære komplicerede regler for stilning af spørgsmål. I hæftet *Language and Technology*, som EU har udgivet, siger der bl.a. (s. 6-7):

In an ideal world, every user would be able to access the information they required using their own language, and be able to receive the information in their own language. 'Information' in this context includes business and commercial information (including advertisements, orders, bills, payments, etc.), educational materials, entertainment, and so on.

Men her kommer vi til et stort problem. Hvis dette skal være muligt må man have en enorm mængde af detaljerede oplysninger om sproget, og de må systematiseres på en bestemt måde,

så programmene kan bygge deres analyse på dem. Man behøver altså en stor database med detaljerede oplysninger om en stor mængde ord; og det vil koste vældig meget at bygge op en sådan database. Man ønsker også at kunne tale med datamaskinerne, give dem mundtlige kommandoer, i stedet for at taste dem ind. Hvis dette skal være muligt skal man også have en fuldkommen fonetisk analyse af det relevante sprog, og sådan en analyse savnes for islandsk fx.

Her har vi altså fået en helt ny situation, som ikke har nogle paralleller på ældre stadier i sproghistorien. Vi er kommet til den punkt at modersmålet ikke længere kan bruges på vigtige områder i vanligt folks daglige tilværelse. Læg mærke til at der er tre faktorer som spiller sammen, og i det ligger faren. Jeg tror at sproget kan forsvare sig mod to af disse faktorer, men når alle tre kommer sammen tror jeg at sproget er i fare. Det gør ikke så meget at folk fra enkelte fagområder, fx flyfolk, taler engelsk eller bruger engelske ord i deres arbejde, fordi der er både tale om en relativt lille gruppe, og begrænsede omstændigheder.

Man ved godt at sprog begynder at dø ved omstændigheder af denne slags; når sproget ikke længere kan bruges i alle situationer som vanligt folk befinder sig i dagligdags. Modersmålet bliver da underordnet, det er kun for hjemmebrug men kan ikke længere bruges til alvorlige ting. Når denne situation kommer op duer det ikke at eje en stor litterær arv og lave mange nye ord; sproget er på faldende fod, og dør på relativt kort tid. Den unge generation synes ikke længere at det lønner sig at lære sig dette sprog, men lægger i stedet for hovedvægt på at lære sig et udenlandsk sprog, dvs. Engelsk. Det er klart at det islandske sprogsamfund ikke har nået frem til denne situation endnu, men den ligger måske ikke så langt væk. Jeg tror at ændringerne i de aller sidste år har været langt drastiskere end de fleste har lagt mærke til. Sprogrøgttere må derfor spekulere hvad de kan gøre i denne situation.

Hvis små sprog som islandsk og færøsk skal have mulighed for at overleve må sprogfolk ændre deres kurs. De må indse at

omgivelserne er blevet radikalt forændret, og de må finde på nye metoder for at bevare sproget. Politikere må forstå at det koster mange penge at forsvare de små sprogsamfund, og de må bestemme hvor mange penge de er villige at bruge til at bevare sproget. Det er naturligvis muligt at oprette de samme slags databaser for små sprog som der allerede eksisterer for de store – hvis man har penge nok. Men der skal virkelig meget til. I Island har man nævnt en sum af 300 millioner danske kroner, men uanset hvor realistisk den sum er, så er det klart at kostnaderne er enorme – sandsynligvis for store til at man kan håbe ad myndigheder vil gøre noget i sagen.

5. Hvad med fremtiden?

Man bør dog ikke tænke at al udvikling inden for informationsteknologien er negativ for sproget. Hvis man handler rigtigt skulle det tværtimod være muligt at bruge udviklingen til en væsentlig forstærkelse af små sprog. Den Europæiske Union har for længe siden indset at det skaber mange problemer hvor mange sprog der tales indenfor Europa. Disse problemer må på en eller anden måde formindskes, for at gøre kulturell og økonomisk samarbejde indenfor Europa lettere. Men Unionen har også indset at denne mangfoldighed faktisk kan forstærke Europa i kulturelt og økonomisk henseende. I hæftet *Language and Technology* står der fx (s. 7):

We should see Europe's linguistic diversity not as a weakness, however, but as one of its great strengths. National and regional differences – which reflect and are reflected by language – lead to a rich diversity of attitudes and approaches to solving problems and creating solutions. This leads to the creation of a wider variety of products, in many languages.

I overensstemmelse med dette har EU i de sidste år ydet et væsentligt bidrag til projekter som har det foremål at gøre det lettere at overføre information fra et sprog til et andet. Jeg kan

her nævne et maskinoversættelsesprojekt som EUROTRA. Men i løbet af de allersidste år har Unionen ændret sin kurs. I stedet for at finansiere oversættelsesprojekter vil Unionen nu støtte oprettelsen af databaser om enkelte sprog. Disse databaser kan derefter bruges i mange slags kommercielle programmer, fx oversættelsesprogrammer, korrekturlæsningsprogrammer etc. Her kan man særlig nævne PAROLE-projektet, som 14 vest-europæiske sprog deltager i. Indenfor dette projekt skal der oprettes databaser for hvert enkelt sprog, med 20 million ords korpus og 20 tusind ord leksikon. Ganske vist er der mange som tror at disse databaser ikke er store nok, og de programmer som bliver baseret på dem ikke kommer at virke.

Men selv om dette projekt gør hvad det skal løser det ikke nogle problemer for små sprogsamfund som islandsk og færøsk, fordi de ikke deltager i projektet. Man kan godt sige at Islændinge kun kan beskyldes sig selv for dette, fordi de havde mulighed for at deltage fra begyndelsen, siden projektet også omfatter EES. Men desværre blev man ikke tidligt nok klar over hvor meget står på spil. Sidste år prøvede Leksikografisk institut ved Islands Universitet, i samarbejde med Viki ehf. og institutioner i Norge og Irland, at ansøge om penge for at oprette PAROLE-lignende databaser, men denne ansøgning blev ikke godkendt. Derfor sker der for tiden meget lidt på dette område i Island.

Det er nok rigtigt som Ari Páll Kristinsson skriver i det sidste nummer af *Sprog i Norden* (s. 43) at det konservative sprogværns status i Island er utrolig stærk. Men jeg er ikke sikker på at det traditionelle sprogværn har midler som duer i den nye situation.

Litteraturliste

- Ari Páll Kristinsson. 1997. Konservativt sprogværn i et samfund under store omvæltninger. *Sprog i Norden*, s. 43–54.
- Framtíðarsýn ríkisstjórnar Íslands um upplýsingasamfélagið*. Ríkisstjórn Íslands, Reykjavík, 1996.

Í krafti upplýsinga. Tillögur menntamálaráðuneytisins um menntun, menningu og upplýsingatækni. 1996-1999. Menntamálaráðuneytið, Reykjavík, 1996.

Language and Technology. From the Tower of Babel to the Global Village.

Office for Official Publications of the European Communities,
Luxembourg, 1996.